

*О.В.Щербініна
(м.Донецьк)*

РЕГІОНАЛЬНА ПРЕДСТАВНИЦЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ – З'ЇЗД ГІРНИЧОПРОМИСЛОВЦІВ ПІВДНЯ РОСІЇ

Із середини ХІХ ст. посилювався індустріальний розвиток країни та її економіки в цілому. В нових умовах мало місце прагнення підприємців до єднання та створення професійних об'єднань у вигляді представницьких організацій. Останні – це об'єднання торгово-промислової буржуазії, що ставили перед собою завдання захистити її економічні інтереси. Вони діяли насамперед у галузях господарства. Їхньою метою був вплив на органи влади і суспільну думку для забезпечення більш сприятливих умов діяльності як капіталу в цілому, так і окремих його груп. Представницькі організації виконували важливу функцію – сприяли більш ефективній виробничій і торговій діяльності, допомагали підвищенню їх ролі у житті суспільства.

Виникнення цих організацій було підготовлене тривалим існуванням бюрократичних органів, які відали промисловістю та торгівлею», а потім створенням на початку ХІХ ст. установ ради, в яких був представлений капітал, що зароджувався.

У рамках таких організацій його представники одержували змогу узгоджувати власні інтереси й розв'язувати суперечності, що виникали, здобували право виступати із загальною думкою перед урядом, залишаючи за собою можливість використовувати розбіжності в підприємницькому середовищі. У рамках представницьких організацій вони мали більше можливостей відстоювати інтереси окремих галузей промисловості приділяти увагу вдосконаленню техніки, впровадженню нових технологій, досконаліших форм організації праці, а в умовах кризи намагалися забезпечити економічну стабільність. Одним з типів представницьких організацій були союзи, побудовані за територіально-галузевим принципом.

Одними з перших на шлях організації таких спілок стали підприємці паливно-добувних галузей – південноросійські гірничопромисловці, які сформувавши своє об'єднання у вигляді з'їзду. У 1874 р. засновано з'їзд гірничопромисловців Півдня Росії, який був найстарішою та впливовішою представницькою організацією підприємців України. Біля його витоків стояла група великих шахтовласників – А. Ауербах, П. Горлов, І. Іловайський. З'їзд реперезентував інтереси хазяїв вугільних копалень і металургійних підприємств.

Перший з'їзд цієї організації відбувся в липні 1874 р. у Таганрозі, зібравши 30 учасників. Там було засновано особливу організацію гірничопромисловців. На II з'їзді в 1877 р. було прийнято рішення про скликання щорічних сесій з'їзду та засновано його постійний виконавчий орган у вигляді ради уповноважених з 5 осіб.¹ У 1878 р. засновано „комісію виборчих” у складі 8 осіб, частина функцій якої в 1888 р. переходить до

комітету по перевезенню мінерального палива. До 1885 р. з'їзди, їх уповноважені й комісія виборчих діяли без статуту. У 1884 р. ІХ з'їзд розробив проект „Положення про гірничопромислові з'їзди Південної Росії”, яке вступило в дію у наступному році. З 1893 р. функції ради уповноважених і комісії переходять до ради з'їзду, а з 1897 р. при ньому почало працювати статистичне бюро, яке збирало матеріали про економічне становище не тільки видобувної, але й усієї російської промисловості.

В 1880 р. гірничопідприємці почали видавати свій друкований орган – «Южно-русский горный листок». Його редактором став професор Яшевський, а співробітниками – Н.С. Авдаков та Н.Ф. Мевіус. Видання припинилося у 1887 р. Однак через рік з ініціативи Н.С. Авдакова вийшов «Горнозаводской листок», який видавав Сушков. З 1903 р. він перетворився на центральний орган південних гірничозаводчиків ².

Характерною рисою з'їзду було те, що він представляв інтереси великої промисловості. Так, на XII з'їзді у 1887 р. під тиском великого капіталу було прийнято «Положення про гірничопромислові з'їзди Південної Росії», що міцно закріпило панування в ньому найбільших товаровиробників галузі. У параграфі 34 положення було записано наступний пункт: «Для покриття расходов по съезду и содержанию должностных лиц и канцелярии съезда съездом устанавливается добровольный попудный сбор с отправляемого каменного угля и прочих материалов и продуктов; размер этого сбора, смотря по надобности, изменяется по постановлениям съезда» ³. В 1887 р. ценз на одержання права голосу був встановлений у наступному розмірі: один голос одержували гірничопідприємці, що відправляли протягом року 250 вагонів вантажу, два голоси – що відправляли 1000, три голоси – 4000 та більше ⁴.

Встановлення повагонного збору, безумовно, позначалося на кінцевій вартості продукції, тому що його зручно було включати у витрати. Примітно, що збирати ці кошти була зобов'язана установа, не пов'язана з гірничопромисловцями – адміністрація державних і приватних залізниць. Саме остання виступала в ролі збирача податку, рятуючи організацію гірничопідприємців від недоїмок.

Така ситуація не могла влаштовувати дрібних та середніх товаровиробників. Тому вони боролися за скасування цензу, виступали за рівне представництво. На XXXII з'їзді гірничопромисловців Півдня Росії у 1907 р., як відзначала преса, «произошло решительное сражение между представителями крупных горнопромышленных предприятий, отстаивавших точку зрения профессионального значения съезда, и представителями мелкой промышленности, настаивавшими на общественном характере организации съезда. Победа почти целиком была одержана первыми – представителями крупной промышленности»⁵. Й це не дивно. З 313 учасників лише 55 мали право голосу, причому значну частину останніх становили великі підприємці ⁶. Керівники з'їзду підкреслювали неприродність та шкоду будь-якого впливу дрібних і середніх промисловців на справи й політику організації. Ще в 1883 р. на VIII з'їзді В.В. Жуковський говорив, що з концентрацією вуглевидобутку

« участие на съезде мелких углепромышленников в разрешении органических вопросов, касающихся по преимуществу крупных предприятий, представляется неестественным, а, следовательно, и вредным для дальнейших успехов углепромышленности вообще...»⁷.

Після тривалої боротьби в 1914 р. підприємцям вдалося затвердити новий порядок: кожна фірма, що виробляла один вид продукції, могла мати не більш трьох голосів. Примітно, що після прийняття цього рішення виробники з трьома голосами володіли 54,3 % усіх голосів. Зміни, які відбулися, не означали, що великий капітал примирився з поразкою. Він продовжував вести завзяту боротьбу за збільшення свого представництва.

Панування представників великих компаній на з'їзді – таких, як «Продамет», «Продвугілля», товариства « Ртутное и каменноугольное дело Ауэрбах и К^о» та інших, не обмежувалося тільки чисельною перевагою. Щоб закріпити своє становище у раді з'їзду, вони заснували інститут так званих почесних членів її, що обиралися відкритим голосуванням довічно з правом вирішального голосу. Внаслідок цього, у раді з'їзду утворився неофіційний комітет (близько 10 осіб.), що по суті й керував всіма справами з'їзду⁸. До нього входили представники найбільших підприємств гірничопромислового виробництва: Н.С. Авдаков, Н.Ф. Фон-Дитмар, Ф.Є.Єнакієв, І.І. Ясюкович, А.А. Ауербах, Янчевський та ін.

Члени союзу гірничопромисловців Півдня Росії розглядали з'їзд як законного представника всієї південної гірничої промисловості, що мав право «от ее имени выступать и... посылать представителей во все местности и общегосударственные учреждения, в кои полагаются представители промышленности»⁹. У зв'язку з цим з'їзд міг «ходатайствовать по всем вопросам, касающимся нужд и пользы горного и горнозаводского дела на Юге России, а также отраслей промышленности, связанных по своим интересам с горным и горнозаводским делом»¹⁰.

Таким чином організаційне оформлення цієї представницької організації підприємців закінчилося до початку ХХ ст. Створення з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії, його успішна діяльність сильно вплинула на розвиток представницького руху. Так, у 1880 р. було утворено з'їзд уральських гірничопромисловців, у 1882 р. – з'їзд гірничопромисловців Царства Польського, в 1884 р. - з'їзд бакинських нафтопромисловців й ін.

З'їзд гірничопромисловців Півдня Росії протягом усього періоду свого існування брав найактивнішу участь в економічному житті країни. Із самого початку питання професійного й корпоративного характеру знаходилися в центрі його уваги. Крім вузьких інтересів буржуазії, з перших днів заснування з'їзд цікавили також питання протекціонізму та оподаткування.

В галузі зовнішньої торгівлі, починаючи з 1893 р., з'їзд добився від уряду звільнення вугільного каботажу від попудного і різних корабельних зборів у Маріупольському порту протягом 5 років. Усе це дозволило не тільки вивести порт на передовий для того часу рівень, а й продавати

донецьке вугілля за ціною, близькою до вартості англійського.

Однак у самій країні підприємці страждали від конкуренції більш дешевого англійського вугілля. Тому з'їзд виступив з пропозицією про введення відповідних митних зборів та проведення політики протекціонізму. Завдяки лобіюванню своїх інтересів представникам останнього, вдалося в 1892 р. збільшити мито на ввіз іноземного вугілля до 4 коп. золотом з пуда, а на привізний чавун – до 25 коп. золотом з пуда. Продовжуючи цю політику при активному тиску з боку з'їзду, держава й у подальшому підвищувала ввізне мито не тільки на вугілля та метал, а й на інші види продукції, сприяючи монопольному становищу промислової буржуазії на внутрішньому ринку¹¹.

Об'єднання донецьких власників шахт і металургійних заводів через з'їзди гірничопромисловців Півдня Росії в 90-х рр. ХІХ ст. сприяли здійсненню політики монополістичного капіталу. Так, починаючи з 90-х рр., почалося зниження залізничних тарифів по перевезенню донецького вугілля з метою розширення його збуту. У 1890 р. з'їзд гірничопромисловців Півдня Росії зажадав регулювання вугільних тарифів по районах споживання, прямо вказавши, що московський район може стати основним ринком для донецького вугілля лише за умови зниження тарифів¹². Останні були встановлені сприятливі. Це дало можливість почати витіснення місцевого вугілля. В 1893 р. за клопотанням монополістів Півдня Росії тарифи на донецьке вугілля були знову різко зменшені. У 1895 р. гірничопромисловці домоглися нового зниження тарифів на перевезення його на відстань понад 500 верст. Навіть гірський комітет визнав, що «донецкий уголь, благодаря...дешевому железнодорожному тарифу, установленному для его перевозки, вытесняет местный уголь с железных дорог (Московско-Курской и Сызрано-Вяземской), пронизывающий вдоль и поперек Подмосковный каменноугольный бассейн, и грозит окончательно вытеснить его с рынка. ...Конкуренция донецкого угля... грозит... в недалеком будущем значительным сокращением этой отрасли горной промышленности в Подмосковном бассейне»¹³.

Дійсно, завдяки низьким залізничним тарифам на донецьке вугілля Підмосковний басейн втрачав споживачів.

Уся подальша діяльність гірничопромисловців Півдня Росії була спрямована на те, щоб максимально знизити залізничні тарифи на перевезення донецького вугілля та розширити в такий спосіб радіус його збуту. При цьому тарифні ставки на далеку відстань увесь час зменшувалися. Так, у 1895 р. тарифна ставка на донецьке вугілля становила на 100 верст (І пояс) 0,0182 коп. з пудо-версти, на 1500 верст – 0,0095 коп., або 52,2 % до І пояса. В 1895 р. вона дорівнювала: на 100 верст – 1, 0182 коп. з пудо-версти, на 1500 верст – 0,0080 коп., або 44 % до І пояса, у 1909 р. на 100 верст – 0,0219 коп., на 1500 верст – 0, 0083 коп., або 37,9 % до І пояса, в 1915 р. тарифна ставка на 1500 верст становила 26,9 % її на 100 верст¹⁴. Разом з тим клопотання про зниження залізничного тарифу на підмосковне вугілля наштовхувалися на опір більш економічно сильних донецьких промисловців і залишалися незадоволеними. Все це впливало на результат боротьби. Вже починаючи з 90-х рр., донецьке вугілля в

кількості, що незмінно збільшувалася, відправлялося на відстань 1000 – 1200 верст. Підмосковне вугілля витіснялося навіть з безпосереднього району свого розташування.

Величезну увагу підприємницькі союзи звертали на питання оподаткування й у першу чергу земського, тому що гірські копальні, велика частина металургійних заводів підпадали під нього. Скарги гірничопромисловців на надмірність земських податків були присутні в матеріалах майже всіх з'їздів гірничопромисловців. Ще на II з'їзді було прийнято досить рішучу резолюцію, в якій зазначалося, що з'їзд у принципі погоджується з необхідністю передавати частину зароблених коштів місцевим органам самоврядування, але «на основаниях, которые будут разработаны съездом, и не ранее как через 5 лет, и только в том случае, если к тому времени перевозка угля по железным дорогам будет обеспечена во всех отношениях, и наложением пошлины будет устранена конкуренция заграничного угля»¹⁵.

Учасники з'їзду 1881 р. скаржилися на «крайне неравномерное и ни на чем не основанное» земське обкладання кам'яновугільних копалень. Відповіддю на ці скарги стало скликання міністерством внутрішніх справ 1882 р. екстрених земських зборів у Бахмутському і Слов'яносербському повітах за участю уповноважених з'їзду гірничопромисловців. Спроба дійти згоди не була успішною. На нерівномірність оцінки й обкладання податками поміщицьких земель у порівнянні з гірськими копальнями та розробками вказували і наступні з'їзди гірничопідприємців. «Но земство не находило нужным считаться с этими указаниями и иногда давало на них резкий ответ», – зауважував Н.Ф.Фон-Дітмар., автор «Краткой истории съездов горнопромышленников Юга России»¹⁶.

З виданням у 1893 – 1894 рр. нових правил й інструкцій про оцінку нерухомості, що підлягала обкладанню земськими зборами, гірничопідприємці одержали надію на зменшення податкового тягаря. З того часу дедалі частіше представники капіталу порушували питання про їхню участь у роботі земських зборів. Усі наступні з'їзди не переставали наполягати на якнайшвидшій переоцінці нерухомості на підставі закону 1893 р., на посиленні представництва гірничопромисловців у земських установах. 1907р., наприклад, XXXII з'їзд, обговорюючи питання про ставлення до земського та міського самоврядування гірничозаводського району, визнав «необходимость установления самого широкого и справедливого представительства в земских собраниях земледельческого класса, допущенных в действующем положении и по проекту министерства внутренних дел, и решил ввиду его возбудить ходатайство о том, чтобы представители совещательных по торговле и промышленности учреждений были приглашены к участию в работах по пересмотру положения о земских учреждениях»¹⁷.

Однак у цьому питанні вимоги капіталістів наштовхувалися на твердий опір дворянства, що становило основу земств та було опорою царського режиму. В інших же напрямках діяльність впливової організації гірничопромисловців майже завжди була більше ніж успішною.

До кінця XIX ст. з'їзд гірничопромисловців Півдня Росії став вели-

ким об'єднанням, до складу якого входила переважна частина підприємців даної галузі. Значення з'їздів у прийнятті господарських рішень постійно зростало. Спостерігалось постійне збільшення звернень їх учасників в урядові заклади з найрізноманітнішими питаннями: про розширення мережі залізниць, зниження залізничних тарифів, збільшення митних ставок, встановлення вивізних премій, розвиток кредитних установ і оподаткування і т.д.

Одночасно з цим посилювався тиск промисловців на урядовий апарат. Члени з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії користувалися значним впливом на уряд, з яким підтримували постійні контакти. Їхній голос мав велику силу в органах виконавчої влади.

Живе спілкування останньої з підприємцями набувало крайніх форм, аж до утворення ними на власні кошти урядових закладів. У 1903 р. було опубліковано проект «Ради з гірських справ» при міністерстві землеробства, до складу якої повинні були ввійти й представники гірничо-промисловців. Відзначимо, що кошти для організації надавалися підприємницькими союзами, а сам урядовий проект був підготовлений у надрах ради з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії.

Н.С. Авдаков – один з керівників з'їзду – не без гордощів стверджував у 1907 р., що «история развития горного дела в России за 1/3 века шла рука об руку с развитием съездов, которые с каждым годом выдвигают все более и более важные вопросы экономической жизни». Однак він змушений був визнати, що нитки всіх проблем промисловості «тянуться к правительственным учреждениям, без которых нельзя решить ни одного общего вопроса». Н.С.Авдаков вказував на ненормальність становища, коли «самыми существенными сторонами горного дела занято не горное ведомство, а другие учреждения». Питаннями кам'яновугільної промисловості, у зв'язку із заміною іноземного палива російським, займалося колишнє головне управління торгового мореплавства й портів. Рада з гірничопромислових справ, створена відповідно до побажань капіталістів, також діяла по-старому «благодаря тем тормозам, которые явились со стороны отжившего свое время бюрократического учреждения – горного департамента»¹⁸. Комісія ради гірничопромисловців Півдня, підтримуючи вищенаведені оцінки, визнала у 1907 р., що «горное ведомство в своем настоящем виде не соответствует требованиям горной и горнозаводской промышленности и требует коренной реформы»¹⁹.

Керівники з'їзду домоглися, щоб ця рада, збережена при реорганізованому головному гірському управлінні, одержала право вирішального голосу. У записці Н.С. Авдакова виразно вказувалося: «Для заведывания горным делом в России необходимо создать самостоятельное и авторитетное учреждение при участии в его управлении представителей горной и горнозаводской промышленности»²⁰. На трьох з'їздах гірничопромисловців Півдня Росії обговорювався проект нового положення про раду з гірничопромислових справ на основі цієї вихідної позиції. Однак ці намагання, як відзначав В. Я. Лаверичев, «не привели ни к какому положительному результату. Царское правительство отказалось

принять предложение горнопромышленников»²¹.

Таким чином, з'їзд гірничопромисловців Півдня Росії відіграв велику роль у розвитку економічного життя на межі ХІХ – ХХ ст. не тільки Донецько-Придніпровського регіону, а й усієї України. Досвід його діяльності має актуальність і в сучасний період. Необхідно відродити історичні традиції вітчизняного підприємництва.

-
- ¹ Краткий очерк истории съездов горнопромышленников Юга России. – Х., 1906. – С.1.
  - ² Там само. – С. 5.
  - ³ **Вольский А.А.** Представительство русской промышленности и торговли в настоящее время и основы предпринимательства, необходимого в ближайшем будущем. – СПб., 1906. – С. 10.
  - ⁴ **Ерманский А.** Крупная буржуазия до 1905 г. // Общественное движение в России в начале ХХ века. – СПб., 1909. – Т.1. – С. 335.
  - ⁵ Нефтяное дело. – 1908. – № 5. – С. 97.
  - ⁶ Труды XXXII съезда горнопромышленников Юга России (25 ноября - 7 декабря 1907 г.) – Х., 1908. – Т. 1. – С. 59.
  - ⁷ Труды VIII съезда горнопромышленников Юга России. – Х., 1884. – Ч. II. – С.97.
  - ⁸ **Бондаренко Е.Л.** Съезды горнопромышленников Юга России – крупнейшая представительная организация монополистического капитала в России // Вестник МГУ. – Серия 8. – 1961. – № 2. – С. 56.
  - ⁹ Труды экстренного съезда горнопромышленников Юга России (28 марта – 3 апреля 1910 г.). Приложение 1. (К докладам совета съезда по 1 вопросу программы). Приложение 2. (Положение о съездах 1907 г.) – Х., 1910. – С. 9.
  - ¹⁰ Там само. – С. 4.
  - ¹¹ Промышленность и торговля. – 1912. – №5. – С.115.
  - ¹² **Фомин П.И.** История съездов горнопромышленников Юга России. – Х., 1908. – С. 97-124; Пробст Е.П. Основные проблемы географического размещения топливного хозяйства СССР. – М. – Л., 1939.
  - ¹³ **Нестеровский.Н.** Современное положение каменноугольной промышленности в Подмосковном бассейне. – СПб, 1895. – С. 100.
  - ¹⁴ Каменноугольные тарифы и промышленность. Сборник статей совета съездов государственной промышленности и торговли. – М., 1926. – С.155.
  - ¹⁵ **Вольский А.А.** Представительство русской промышленности и торговли в настоящее время и основы предпринимательства, необходимого в ближайшем будущем. – СПб., 1906. – С. 336.
  - ¹⁶ Краткий очерк истории съездов горнопромышленников Юга России. – С 48-54.
  - ¹⁷ **Стеклов Ю. М.** Национальная организация капитала // Современный мир. 1908. – № 2. – С. 23.
  - ¹⁸ **Авдаков Н. С.** О желательном преобразовании горного ведомства и горнозаводской промышленности. – СПб, 1907. – С. 5-6.
  - ¹⁹ Там само. – С.11.
  - ²⁰ Там само. – С. 8-11.
  - ²¹ **Лаверычев В. Я.** К вопросу о вмешательстве царизма в экономическую жизнь России в начале ХХ в.// Самодержавие и крупный капитал в России в конце ХІХ – начале ХХ в. – М., 1982. – С. 91.